

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Sedat Yıldırım. *Mâlikî Fakîh'i Abdullah b. Vehb'in*
(v. 197/812) *Hadisçiliği ve el-Câmi'ine Ait Tefsir Bölümü.*
İstanbul: Hiperyayın, 2019, 288 sayfa.**

Rahime KARAYİĞİT*

Sedat Yıldırım'ın *Mâlikî Fakîh'i Abdullah b. Vehb'in (v. 197/812) Hadisçiliği ve el-Câmi'ine Ait Tefsir Bölümü* adlı eseri, 2018 yılında savunulmuş doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. İmam Mâlik'in fikhî birikiminden uzun süre istifade etmiş Mısırlı fakih Abdullah b. Vehb'in hayatı ve onun *el-Câmi'* adlı eserinin “Tefsir” bölümünü konu edinen çalışma, İbn Vehb'in hayatı ve eserlerinin ele alındığı Giriş (19-65), İbn Vehb'in *el-Câmi'*indeki 108 rivayetin değerlendirildiği Birinci Bölüm (67-220), İbn Vehb'in *Kütüb-i Tis'a'*ya etkisinin incelendiği İkinci Bölüm (221-256) ve Sonuç kısmından oluşur. Eserin temel amacı, İbn Vehb'in hadis ilmine katkılarını ortaya koyarak *el-Câmi'*indeki rivayetlerle *Kütüb-i Tis'a'*yı mukayese edip İbn Vehb'in bu eserler üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Giriş kısmında İbn Vehb'in ilmî yetkinliği, İmam Mâlik'le arasındaki yakın irtibat, fıkıh ve kıraat alanlarındaki eğitim süreci, tâbiîn tabakasından görüştüğü kimseler ve katıldığı ilim meclislerine değinilmiştir. İbn Vehb'in fakihlerle ilişkisi bağlamında onun, Mâlik dışındaki mezhep imamlarından hadis almadığı ve İmam Şâfiî ile aynı hocadan rivayette bulunduğu belirtilir. İbn Vehb'in hadis ilmindeki konumu ve eserleri zikredildikten sonra çalışmanın merkezinde olan rivayet tefsirine dair kitabı *Tefsîru'l-Kur'ân min Câmi' Abdullah b. Vehb'in* yazma nüshaları hakkında bilgi sunulur. Ayrıca onun *Tefsîr'*inde yararlandığı hocaları, eserin tertibine dair bilgiler ve son olarak onun yaşadığı dönem ile hadis yazım faaliyetlerinin geçirdiği süreç tasvir edilir.

Girişte dikkat çeken hususlardan biri, kitabın yazma nüshasındaki eksik ibarelerin çalışmanın ancak sonuç kısmında söz konusu edilmesidir (s. 261). Bu durum konuya ilişkin yapılması muhtemel değerlendirmelerin bu bölümde eksik kalması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan İbn Vehb'in hocalarının zikredildiği kısımda hoca-talebe ağlarına dair temel soruların sorulmadığı görülür. Ayrıca İbn Vehb'in hoca ve talebelerinin sıralandığı pasajda (s. 21) kronoloji, alfabe, hoca-talebe münasebetine dair hususlar dikkate alınmamıştır. İbn Vehb'in *el-Câmi'*indeki hocalarının sıralandığı kısımda ise (s. 47-50) kronoloji esas alınmıştır. Ancak incelenen kişinin yakın/uzak hocaları, onlarla geçirdiği zaman dilimi, hocalarından

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı, rahime.karayigit@ogr.iu.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-6175-8796

kaç rivayette bulunduğu gibi hususları dikkate alan bir taksim, hadis rivayetinin bölgesel yayılım ağlarını görme ve ulemâ hareketliliğini tespit etme imkânı verebilirdi. Keza *el-Câmi*'in meşruiyet kazanma süreci ve yayıldığı coğrafyalar konusu da bahsedilen problemten dolayı akim kalmıştır.

Giriş bölümünün hoca-talebe münasebetine ayrılan başlığında (s. 62) “İmam Mâlik İbn Vehb'e duyduğu güvenden ötürü İbn Vehb'den bizzat hadis rivayetinde bulunmuştur” bilgisi verilmiş, kitabın EK-2 kısmında ise Mâlik'in *Muvatta*'da İbn Vehb'den rivayetinin olmadığı belirtilmiştir. Bu durumda Mâlik'in bu rivayetleri hangi eserinde naklettiği merak konusudur. Ancak yazarın atıfta bulunduğu kaynağa başvurulduğunda Kâdi İyâz'ın, İmam Mâlik'in İbn Vehb'den rivayet aldığını temrîz sığasıyla naklettiği görülür.¹

Bu bölümde öncelikle Kitâbü't-Tefsîr'lerin müstakil bir kitap ya da eser olarak hadis kitaplarına ne zaman girdiği, sonraki dönem tefsir yazımına ne ölçüde kaynaklık ettiği soruları cevaplanmalı ve metinde İbn Vehb'in *el-Câmi*'inin bu bağlamdaki konumu ve hicrî 3. asırdaki tefsir yazım geleneği ile ortak ve farklı yönleri belirtilmeliydi. Ayrıca İbn Vehb'in hayatının anlatıldığı kısımın dönemin özellikleri iç içe sunulabilse müellifin yaşadığı döneme etki daha net bir şekilde görülebilirdi.

Çalışmanın Birinci Bölümü, eserin en hacimli ve yazarın işçiliğinin görülmesi gereken kısımdır. Yazar burada kısmi bir metot açıklaması yapmış, ardından İbn Vehb'in eserinden seçtiği 108 rivayet ile *Kütüb-i Tis'a*'daki rivayetlerin benzerlik ve farklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Burada senedlerin müntehâsını belirtmiş, rivayet sîgalarının hicrî 2.-3. asır arasındaki kullanımını, sahâbî râviler arasındaki benzerlik ya da farklılığı ortaya koymayı amaçlamıştır. Bununla birlikte hicrî 2. asırda câmi' türünde yazılmış bir eserin karakteristik özelliklerini belirlemeyi hedeflemiştir. Aşağıda yazarın bu hedefleri ne ölçüde gerçekleştirdiği incelenecektir.

Yazar, Birinci Bölümde temsili olarak 108 rivayete yer verse de kitabın orijinaline bakıldığında üç ciltte toplam 1006² rivayet bulunduğu görülür. Elbette bir çalışmanın konu edindiği eserdeki tüm rivayetleri incelemesi beklenemez. Ancak örnek grubun seçiminde nasıl bir yol izlendiğini bilmek her okuyucunun hakkıdır.

Yazar, İbn Vehb'in eserindeki rivayetleri incelerken her bir rivayeti Türkçeye çevirmiş, mukayese edilen *Kütüb-i Tis'a* rivayetlerini ise Arapça vermiştir. İbarelerin bir kısmının Türkçe, bir kısmının Arapça verilmesi lafız mukayesesini güçleştirmektedir. Ayrıca verilen örneklerde sistemli bir yol izlenmemiştir. Sözgelimi Nisâ Sûresi 19. âyetin incelendiği

1 Kâdi İyâz, *Tertibü'l-Medârik ve takribü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik* (nşr. Abdülkadir Sahravi), Rabat: Vizâretü'l-Evkâf veş-Şuûnü'l-İslâmiyye, 1982, III, 229.

2 Yıldırım eserinin giriş ve sonuç kısmında İbn Vehb'in 3 ciltlik kitabında 1025 rivayet bulunduğunu ifade eder (s. 40, 261). Ayrıca rivayetlerden 142'sinin *Kütüb-i Tis'a*'daki rivayetlerle mana ve benzer lafızlar açısından uyum içerisinde olduğunu belirtir (s. 261).

kısımda (s. 109-110), *Kütüb-i Tis'a* kaynaklarında geçen Arapça ibareler atlanmıştır.³ İbn Vehb'in eserindeki rivayet eğer uzunsu bir kısmı tercüme edilmemiştir.⁴ Bu durumda okuyucu, ancak İbn Vehb'in orijinal metnini açıp takip ederek bu problemten kurtulabileceklerdir. Örneklerin sıralanışında da İbn Vehb'in *el-Câmi'i* ile Yıldırım'ın tasnifi farklılık arz eder. Yazar, İbn Vehb'in eserindeki aleş-şüyüh tertip yerine mushaf tertibini tercih etmiş, fakat bu durumu gerekçelendirmemiştir. Ayrıca *el-Câmi'*de yer aldığı hâlde⁵ bazı sûrelere yer vermemiş, çalışmada nasıl sınırlandırmaya gidildiği de belli değildir.

Eserde *el-Câmi'* ile *Kütüb-i Tis'a* arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılsa da bu tam olarak başarılamamıştır. Zira yazarın konu hakkındaki ifadeleri çoğu zaman herhangi bir bilgi vermeyecek şekilde müphemdir. Fâtiha Sûresinin 7. âyetiyle ilgili değerlendirmeler bu hususa örnek verilebilir:

Bu âyetle ilgili muhtelif rivâyetler nakledilmiştir. İbn Vehb'in naklettiği rivâyet, yukarıda yapılan açıklamadan da anlaşılacağı üzere, bazı *Kütüb-i Tis'a* rivâyetleri ile farklılık arz ederken bazıları ile benzerlik arz etmektedir. İbn Vehb'e ait bu rivâyetin farklı veya benzer olmasının birçok sebebi olabilir (s. 69-70).

Yazarın bu bölüm için önerdiği ikinci husus, senedin müntehâsı açısından değerlendirilmesidir. Ancak daha Bakara Sûresi 125. âyetin yer aldığı dördüncü örnekte yazar, ortaya koyduğu kriteri terk eder⁶ ve rivâyetin merfûluk-mevkûfluğuna dair herhangi bir bilgilendirme yapmaz. Ayrıca râvilerle ilgili bilgilerde birtakım hatalar da söz konusudur. Bakara Sûresi 143. âyetin anlatıldığı rivâyet buna örnek gösterilebilir. Rivâyetin tebeu't-tâbiîn tabakasından Hibbân b. Ebû Cebele'ye (ö. 122/740) ait olduğu belirtilmişse de (s. 79) râvi aslında tâbiîn tabakasındandır.

Yıldırım'ın Birinci Bölüm'de incelediği meselelerden biri de rivâyet sîgalarının kullanımıdır. Örnekler açıklanırken sîgalarla ilgili olarak "... rivâyetlerin tamamı Hz. Ömer'e dayanmakta olup, haddesenâ ve ahberanâ sîgaları ile edâ edilmiştir (s. 75)" ve "Söz konusu rivâyet ahberanî sîgası ile edâ edilmiştir (s. 95)"⁷ şeklinde ifadeler zikredilse de mezkûr lafızların seneddeki hangi râviye ait olduğu metinden anlaşılammamaktadır. Mesele ancak hem *el-Câmi'*ye hem de *Kütüb-i Tis'a* içerisindeki ilgili kaynağa başvurulduğunda anlaşılır hâle gelmektedir. Yazar burada İbn Vehb'in hocasından aldığı rivâyet lafzını kastediyor gibidir.

3 Arapça ibarelerin atlandığı yerler için bk. s. 176-7, 184-8, 198-204, 214-5.

4 Metindeki tercüme tasarrufları için bk. s. 109-110, 157-160, 174-5.

5 İbn Vehb rivâyet naklettiği hâlde yazarın incelemediği sûreler şunlardır: Hûd, Tâhâ, Enbiyâ, Mü'minûn, Şuarâ, Kasas, Rûm, Sebe', Mü'min, Duhân, Câsiye, Muhammed, Zâriyât, Kamer, Hadid, Mucâdele, Haşr, Saf, Münâfikûn, Tegâbün, Tahrîm, Mülk, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müdâssir, Kıyâmet, İnsân, Nâziât, Tekvîr, İnfitâr, Mutaffifîn, Bürûc, Târik, A'lâ, Gâşiye, Beled, Şems, Leyl, İnşirâh, Tin, Alak, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fil, Kureyş, Kâfirûn, Nasr, İhlâs, Felak, Nâs.

6 Benzer örnekler için bk. s. 92, 199.

7 İlgili sîgalar Yıldırım'ın metninde Arap harfleri ile verilmiştir.

Birinci Bölüm'de yazar son olarak senedlerin müntehasındaki râvileri *el-Câmi'* ve *Kütüb-i Tis'a* üzerinden mukayese etmiş, hicrî 2. asra ait câmi' türü bir eserin karakteristik özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. Kitapta ele alınan örneklerde *Kütüb-i Tis'a*'daki sahâbî râvilerin tespiti hedeflenmişse de bazı rivayetler *el-Câmi'*de mevkûf ya da maktû olarak yer alır. Örneğin Yûnus Sûresi 64. âyetin incelendiği örnekte (s. 141-2) sahâbî râvi Ubâde b. Sâmî ve Ebû'd-Derdâ olarak belirtilen merfû rivayet, İbn Vehb'in *el-Câmi'*inde tâbiî Atâ b. Ebî Rebâh'tan nakledilir.⁸ Çalışmada, bu tür farklılıkların hadis tarihi bağlamında ne ifade ettiği, hicrî 2. asırda maktû olan bir rivayetin hicrî 3. asırda merfû olarak gelmesinin ref' problemi olup olmadığı gibi meselelere ise değinilmemiştir. Kitabın bazı örneklerinde de “Yukarıda aktardığımız Kütüb-i Tis'a rivâyetleri sahâbî olan Fatma b. Kays ve sahâbî ve tâbiünden olan kişiler tarafından nakledilmiştir (s. 204)” gibi ifadelerle rivayetin hangi sahâbî ya da tâbiîye nispet edildiği açıkça zikredilmemiştir.

Örneklerin kitap içerisindeki tertibi de sorunludur. Birden fazla sûredeki âyetleri, yazar tek bir sûreyle ilgili başlık altında zikretmiştir. Nûr Sûresi 33. âyetin ele alındığı örnek şu şekildedir (s. 161):

İbn Vehb dedi ki: Bana Mesleme b. Uley, o da Mu'âviye'den o da Atâ b. Ebî Rebâh'tan şöyle dediğini haber verdi: Dört şey ruhsattır. Azîmet değildir. (Râvî âyetlerde geçen bu ruhsatların, ihramdan çıktıktan sonra avlanmak, hasta ve yolculukta oruç tutmamak, kesilip yanları üzerine düşen hayvanları yemek, Cuma namazından sonra dağılmak gibi konular olduğunu söyler. Kişinin bunları yapıp yapmamakla hür olduğunu belirtir.)

Bu rivayetdeki her bir ifade farklı sûrelerdeki âyetlere delalet etse de⁹ yazar rivayeti yalnızca “Nûr Sûresi 33. Âyet” başlığında zikretmiştir. Ayrıca İbn Vehb'in farklı şekilde âyetleri birleştirmesine ilişkin eserin özelliğine yönelik bir vurguda da bulunmamıştır. Rivayetin devamında Nûr Sûresi 33. âyete yer verilmiş, İbn Vehb'in naklettiği bir önceki rivayetle bunun ilişkili olduğu “... bazı âyetlerde geçen ifâdelerin ilgili konular için emir değil ruhsat anlamı ifâde ettiği belirtilmektedir” cümlesiyle dile getirilmiştir (s. 162). Ancak bir önceki rivayetle ilgili açık bilgi sunulmaması yukarıdaki alıntılanan pasajdaki bilginin de Nûr Sûresi 33. âyetten bir kısım olduğunu düşündürmektedir.

İkinci Bölüm'de Yıldırım, İbn Vehb'in *Kütüb-i Tis'a* müelliflerine etkisini tespit etmeyi hedeflemiştir. Bu araştırmayla İbn Vehb'in muasırı Mâlik ile yatayda, hicrî 3. yüzyıldaki sekiz kitabın müellifiyle de dikeyde mukayesesi hedeflenmiş olmalıdır. Yazarın Buhârî ile başlayan dizimi Mâlik b. Enes ile son bulur. Her bir müellifin biyografisi verilip ardından bu eserlerde İbn Vehb'in geçtiği isnâdlar, ilgili rivayetlerin eserlerde buldukları konu başlıkları verilerek İbn Vehb'in mezkûr kitaplara etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Yıldırım'ın bu bölümde odaklandığı meselelerden biri de isnâdlardır. İlgili eserlerde İbn Vehb'in etkisini

8 Benzer bir örnek için bk. Yıldırım, s. 176-7.

9 5/el-Mâide: 2; 2/el-Bakara: 185; 22/el-Hac: 36 ve 62/el-Cuma: 10.

görebilmek için içerisinde İbn Vehb'in olduğu isnâdlar şu yöntemle incelenmiştir: Öncelikle *Kütüb-i Tis'â*da İbn Vehb'in bulunduğu isnâdlar sayısal açıdan incelenmiş, ardından bu isnâdlardan ortak olanları seçilerek metinde listelenmiştir. Sözelimi yazar ilk adımda İbn Vehb'in Dârimî'deki rivayet sayısını (11 rivayet) "İbn Vehb'in Sünen'de Geçen Rivayetleri"¹⁰ başlığında verip ardından "es-Sünen'de Dârimî'den İbn Vehb'e Uzanan Sened Zincirleri" başlığında bu rivayetlerin farklı senedlerini (6 sened) ele almıştır. Yazarın burada İbn Vehb'in tariklerini tespit ederek bunları *Kütüb-i Tis'â*'da kaç farklı kanaldan geldiğini göstermesi ilmî bir çabadır. Ancak mesele yazarın ifadelerindeki müphemlik sebebiyle *el-Câmi'*de tahkik edildiğinde, onun ortak isnâdları bir isnâd şeklinde gruplandırarak bunları "farklı senedler" şeklinde niteleyip okurla paylaştığı görülmüştür.

İkinci Bölüm'e dair dile getirilebilecek en temel eleştirilerden biri, yazarın bir müellifin kitabında İbn Vehb rivayeti bulduğunda bunu doğrudan etkilenme olarak okura sunmasıdır. Oysaki bir müellifin bir isnâdı daha fazla kullanması onun doğrudan o kişiden etkilendiğini göstermez. Kitap teknik özellikleri açısından da incelenebilir. Nitekim İçindekiler kısmına bakıldığında kitabın bölümleri arasında hacim bazında eşitsizlik olduğu ve İkinci Bölüm'de *Kütüb-i Tis'â* müelliflerinin kronolojik ya da alfabetik bir tasnife tâbi tutulmadığı dikkat çeker. Yeterli bir editöryal süreçten geçmeyen eserde çokça yazım hatası vardır. Giriş kısmında dikkatsizlik sebebiyle dipnot sayısı 3 ile başlamış, ilk iki dipnot düşmüştür. Metinde eser, râvi ve müellif isimlerindeki yanlışlıklar azımsanmayacak miktardadır. Nitekim *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*'ın "*Kitâbu'l-Vullâti ve Kitâbu'l-Kudât*" (s. 27), *ed-Dibâcü'l-Müzheb*'in "*ed-Dibâcü'l-Mühezzeb*" (s. 33), *Usûlü mezhebi's-Şîa el-îmâmiyyetü'l-isnâ aşeriyye*'nin "*Usûlü Mezhebi's-Şîa' el-Îmâmiye ve'l-İsne'l-Aşeriyye*" (s. 151), Azîmâbâdî'nin "*A'zîm Âbâdî*" (s. 29), Miklos Muranyî'nin "*Mikolos Muranyî*" (s. 33), Ömer b. Abdullah'ın "*Ömer b. Abillah*" (s. 43), Mahreme b. Bükeyr'in "*Mahreme b. Bekîr*" (s. 47), Süfyan b. Saîd b. Mesrûk'un "*Süfyan b. Saîd b. Mesrîk*" (s. 47), Serî b. Yahyâ b. İyâs'ın "*es-Sarî b. Yahyâ b. İyâs*" (s. 47), Berâ b. Âzîb'in "*Berrâ b. Âzîb*" (s. 80), Fâtıma bint Kays'ın "*Fatma b. Kays*" (s. 203), Cündeb b. Süfyân'ın "*Cündüb b. Süfyân*" (s. 215) şeklindeki kayıtları bu tür hatalara örnek gösterilebilir.

Eserde yer yer bilgi tekrarları görülmektedir. Sözelimi "İbn Vehb'in şeyhlerinden işittiği rivayet sırasına göre tefsir etmesi" (s. 40, 50), "İbn Vehb'in rivayetleri işitip işitmediği" (s. 70, 77), "abdest alırken ayakların tahlil edilmesi" (s. 28, 255) meseleleri kitapta tekrar eden bilgilerdir. Aynı zamanda dipnot tekrarı olarak 118. dipnotta İbnü'l-Mülakkın'ın eserinin iki kez alıntılanması örnek gösterilebilir.

Netice olarak hicrî 2. asır âlimlerinden İbn Vehb'in hayatı ve *el-Câmi'*inin "Tefsir" bölümünün çalışıldığı bu kitap, özgün bir konu olması itibarıyla alana katkı sunmuşsa da hadis ve diğer disiplinlerde yapılacak yeni çalışmalarla desteklenmelidir. Yazarın, kitabın yeni basımında metinde üslup birliği sağlamaya çalışarak metnin daha da iyi anlaşılmasını temin

10 Dârimî'nin eseri örneklem olarak seçilmiştir.

etmesi gereklidir. Eserde konuların ele alınış biçimi, yazarın izlediği yöneme dair bazı bilgiler Önsöz kısmında dile getirilse de Yıldırım'ın kitabın tamamına dair bir metot vazetmesi, tezin esasına yönelik soruları metne sormaması ve temel iddiaların metinde kapalı kalması gibi sebepler, okurun tezin amaçlarını belirleyememesine yol açmaktadır. Ayrıca kitaba erken dönem tefsir tarihine yönelik bilgiler ile İbn Vehb ve eseri üzerine kaleme alınmış son dönem akademik çalışmaları da eklenmelidir. Mısır bölgesi âlimi olarak İbn Vehb'in rivayet lafızlarındaki tercihi ve bunun bölge üzerinden okunması hadis alanındaki araştırmacılara yeni ufuklar kazandırabilir.